

Isak Shema

PROZA E PABOTUAR E ADEM DEMAÇIT

Adem Demaçi është shkrimtar i shquar i letërsisë bashkëkohore shqipe. Krahës veprimtarisë patriotike shumëvjeçare, në kushte shumë të vështira, i burgosur dhe i anatemuar, është marrë në vazhdimësi me krijimtarinë letrare. Disa nga tregimet e para dhe fragmentet e romani realist *Gjarpijt e gjakut* i ka botuar në faqet e revistës letrare “Jeta e re” që nga fillimi i viteve pesëdhjetë të shekullit të kaluar. Interesimi i lexuesve për prozën e tij tregimtare ka qenë mjaft i madh.

Opusi letrar i veprave letrare të Demaçit përfshin krijime të tri gjinive letrare: poezi, prozë dhe dramë. Veprat e kompletit (2012) të tij janë:

Fërkime (tregime)

Gjarpinjë e gjakut (roman)

Libër për Vet Mohimin (roman)

Heli e Mimoza I (roman)

Nëna Shegë e pesë gocat II (roman)

Shkrumbnajë e dashuri III (roman)

Dashuria kuantike e Filanit (roman)

Alb Prometeu (roman)

Politika dhe pushka (dramë)

Tung vargu im (poezi)

Unë Netti Telman Telman i lindur
 sipas librit qauzë të ofigarisë të Kuvendit
 komunal në Istog u lindi me 27/09/46
 U lindi në fshatin Cerre të K. K. Istog.
 prindet e mi babai Telman Thafam -
 Haskaj dhe Ajsha (Bicaj) Haskaj. Isha fe-
 miu i katert me radhë, lindi diku nga
 9 muajt mbas mbarrimit të luftës së
 dytë botërore, Atë botë mbas mari-
 mit të luftës së dytë botërore ishte
 prezente forca në kolonizacion
 sipas të themave të prindve dhe
 njerzve të rrethit mbasi u nënë u rrit
 dhe u bama me u njoftë me gama dhe
 ndodhi të ndryshime në botë mbas
 shumë vjetve mbas lindjes. Fshati Cer-
 re që imulet rraxhë maleve të bgesh-
 ket të nemura. Kufizohet në lindje
 me Istogun në veri me malet
 të cilat shtrihen rraxhë bgeshtve
 të nemura, në perëndim me fshatin
 Zuborë dhe në jug me fsha-
 tin Ilugë. Është një fshat pituresk
 dhe i bukur. Është fshat i pasur
 me qe të mirë. Po në këtë fshat ka lind
 edhe Telman Ladriga i cili me 1937 të
 kishte vra një gjakpiras të shqiptarve
 të kësaj ane. Ky gjakpiras ishte
 vajvodi i Verbis dhe në ato vite
 ka vra djemt ma të mirë të kësaj
 ane. Burgosget u bashkë në kullën
 të tij me ndihmën e Istogut ndersa

Demaçi ka shkruar edhe dy pjesë të romanit *S'ka paqe ndër kasolla* me titullin *Maliqi* dhe *S'ka paqe ndër kasolla*. Kjo prozë në dorëshkrim është konfiskuar prej policisë gjatë arrestimit të parë të autorit, më 19 nëntor 1958.

Bibliografia e shkrimeve të Adem Demaçit, ajo e vështrimeve kritike, studimeve letrare për këtë shkrimtar, si edhe e poezive kushtuar këtij krijuesi, është shumë e pasur.

Në arkivin e dorëshkrimeve të Adem Demaçit është ruajtur edhe një tekst letrar i prozës së pabotuar më parë si vepër e veçantë. Dorëshkrimin ma dha përkohësisht Selatin Novosella, të cilin e falënderoj me këtë rast të botimit të punimit. Në faqen e parë është shkruar vetëm emri i autorit, Adem Demaçi. Titulli i prozës - i romanit të papërfunduar mungon. Nuk ka datë ose referencë kur është shkruar. Dorëshkrimi ka 115 faqe. Autori trajton temën sociale, të gërshetuar me nëntema të tjera arsimore dhe kulturore dhe paraqet aspekte të jetës së fshatit dhe të qytetit. Personazhi me të cilin hapet rrëfimi është Rrahman Lulaku, fshatar me pikëpamje patriarkale ndaj jetës. Që në fillim ai komunikon me nxënës të gjimnazit, me maturantë. I biri, Hajrizi dhe shoku i tij, Shemsiu, bisedojnë me plakun, që ka përvojë të madhe jetësore, prandaj shpreh mendimet e veta lidhur me çështjet e ndryshme të kohës. Ai i përmbahet qëndrimit të vet lidhur me jetën dhe botën. Anëtarët e tjerë të moshuar të familjes, si edhe fshatarët e tjerë, të ballafaquar me depërtimin e së resë, po ashtu shprehin bindjet e tyre tradicionale.

Në faqen e parë të këtij dorëshkrimi paraqitet biseda e prindit me të birin, nxënës. Në vazhdim rrëfimi letrar zgjerohet për veprimtarinë e nxënësve, maturantë. Klasa e tyre në shkollë kishte katërmëdhjetë nxënës, midis tyre

vetëm një vajzë, Shukranja. Personazhet janë: Hajrizi, Shemsiu, Shukranja, Sheqiri, motra e Hajrizit, Sanija (nxënëse e klasës së dytë) dhe nxënës të tjerë.

Ata janë të hareshëm dhe të dashur. Autori paraqet tiparet e fizionomisë së tyre fizike dhe morale. Pas gjysmë vjetorit të parë maturantët vendosin të përgatisin një shfaqje teatrore. Të zgjedhin një komedi të KristoFloqit, apo tragjedinë *Hamleti* të Shekspirit.? Më në fund pranojnë propozimin të shfaqin një dramë origjinale të një nxënësi të shkollës, në të cilën trajtohej një temë interesante. Titulli i veprës dramatike është *Tregtari i kafshatave të dregit*.

Secili nxënës, përveç emrit të vet, kishte edhe një ofiq: Etna, Katili, Cufi, Pula, Zhani, Rrebeli etj. Këto ofiqe përdoreshin vetëm gjatë orëve të mësimit në shkollë. Bisedat që zhvillojnë nxënësit me prindërit e tyre dhe me fshatarë të tjerë, pleq e plaka, paraqesin kundërthëniet ekzistuese dhe ballafaqimin e të vjetrës me të renë. Meqenëse personazhet e kësaj proze janë maturantët, titulli i veprës mund jetë i njëjtë. Shquhet profesori i gjuhës shqipe, Feriz Teja. Ai “E flitte shqipen me plot gojën dhe e folmja e tij shndërrohej në muzikë të vërtetë. Shumicën e orëve e çfrytëzonte për leximin dhe shpjegimin e vjershave, tregimeve, novelave e fragmenteve të ndryshme. Lexoeshin edhe hartimet ma të mira dhe sajimet e ndryshme të nxënësve.”

Diskutimi i maturantëve përfshinte tema arsimore, kulturore dhe sociale. Në kuadër të temës letrare, bisedohej për letërsinë klasike dhe atë bashkëkohore, për teorinë dhe për historinë e letërsisë. Spikaten autorët për të cilët bisedojnë: Aristoteli, Shekspiri, Bjelinski, Dobrolubovi, Çernishevski, Meringu, Ypolit Teni, Timofejevi, Maksim

Gorki, Zhan Pol Satri, Xhek Llondoni etj. Shkrimtarët shqiptarë përfshihen po ashtu në diskutimet tyre: Mitrush Kuteli, Migjeni, Lasgush Poradeci etj.

55 Në fillim e karta e kësaj qyteti në rrethet e
krahinave shpesh apo të gjithë të rinjve e ka-
rshkët i merrin nga Ali Rexha. Kohen kur të
madhe të qytetit kërkon me Ali Rexha. Qyteti
për fillim të shkolles në mes me o deri
që më departura kërket nga trojet tona et-
në ke që na qumë deri në Blacë. Por
kur na departura në shkollë ditë për një
tjetër, por tri katar ditë subasi shkollë
në Blacë kisha puna po thuhet tani di-
të kisha puna të kontrollit të punës e
qumë shpesh dhe fëmijë. Dikur ka ora të
e merr ditë shkollë në kolibe të rinj si-
të, aty pashë por edhe fëmijë. Kur ishte
ardi Ali Rexha ku dhe takimet me djem të
në kishë për pyetje për mu dhe thotë se
kam dalë me u taku me Nezirin. Dje-
rë e bira para kolibe ku dhe bira 29.
Një u gjea kur epash Ali Rexha tuj
kaj me të madhe dhe me tuj kur
me amur me ngrykë se a po e shpesh
o Neziri Telomari se qka me bëmë Se-
rbia po o Ali se përkujta se ligj
edhe asht prite që me e bëmë sepse po th-
u go që qumë vete kemi pashë
pashë me Serbi ku kur me shuan e
ku me pak. E bira një meje të merr
me Aliu që u taku me deri herë
me ta për një ditë për ditësh Aliu
ishit largu nga Blacë dhe me kurrë e
kurres nuk u pan me tjetër. Aliu me
tash shpesh me vete kishit shkollë Be-
laskë të tujta sepse i ka me fëmijë dhe

Tema e hartimit me shkrim *Krijimtaria letrare* nxit nxënësit të shfaqin mendime të ndryshme lidhur me çështje të letërsisë dhe të filozofisë. Ata shkruanin edhe për problematikën arsimore dhe kulturore të vendit.

Analiza e hartimeve u jep mundësi nxënësve të sqarojnë çështjet e natyrës së krijimit letrar, të mënyrës së shtjellimit të motiveve dhe të temave letrare, të përgjegjësisë së shkrimtarit dhe të lexuesit....” nuk ekziston kurrfarë reçete abstrakte dhe të lumtë na që nuk ekziston se ndonji formulë e caktueme, se atëherë edhe letërsija do t ishte ba një zanatë i rëndomtë...“. Demaçi në këtë prozë paraqet pikëpamjet e veta për letërsinë. Ai shkruan: “me shkrua një kallxim ose një vjershë don me thane me ia hy një pune shumë të vështirë dhe me përgjegjësi...Po si me i përpunue pra këto fakte nga jeta të cilat mund t i mbledhim me anën e shqisave tona, si me i shndërrue këto njohuni tonat shqisore për jetën dhe shoqërinë? (f. 31.). Qëndrimi kritik, sipas shkrimtarit, ka rëndësi të madhe. Ai shkruan më gjerësisht për krijimtarinë letrare, për procesin krijues, për formën dhe përmbajtjen e veprës letrare. Ai jep një përgjigje lidhur me “pyetjen e famshme tradicionale/ përmbajtja apo forma? Dialektika na ndihmon që të gjejmë edhe përgjigjen e drejtë të këtij problem tue shtrua para vedit vetëm disa pyetje shumë të thjeshta: a ma mirë asht me qenë i shëndeshë si për kah trupi ashtu edhe për kah mendja (lexo: përmbajtja, apo me qenë i bukur dhe i sëmundë.”

Shqyrtimi për krijimin letrar shtron posaçërisht çështjen e njohjes së gjuhës dhe të përdorimit të saj. “krijimtaria letrare nuk mund të mendohet, shkruan ai, pa njohjen shumë të mirë të gjuhës dhe të frymës së sajë, pa vullnet të forte dhe pa vetbesim se puna do të kunorizohet me sukses.”

109 Isha shumë i merzitun dhe plot e përplot
 rrugë në mënyshme uletore për pak qumës
 gjatë jetës siç e cidonos me mamen.
 Jam shkror në d'roptari dhe komercor
 mama por me ka vdekë në Kosovë, me kështu
 se po më vjen keq për të që më pualë pro-
 vuse për 6 orë ditë dhe shi te d'ropt.
 me shku në Kosovë për mbasijë i re-
 formi angeli ketu, në 6 ditë të tija
 me shku në varrim të mames. Mand-
 e, shkron të d'ropti i d'ropti në bames ku
 dhe in lagjorova se mama ime ka vol-
 e kështu d'ropt. Me ngushëllim dhe kështu edhe
 edhe d'ropti i vllant. D'ropti i vllant me
 ngushëllim po edhe uorë e ngushëllim. Ke-
 shku fillo mbledh dhe kuptimet e ma-
 mes vishim një mbas tjetrit. Kështu
 kalafshin orët dhe edhe koha me tjetër
 d'ropti i vllant me tha se mbas orë 10^h
 nuk ka të drejtë me shku në bames dhe
 tha mu merr fatë se më vonë nuk
 me lejor me hy në bames. Unë
 tha po shkoj për meser në orë 5 të
 mëngjesit vi ketu edhe dojm me shk-
 u bashkë me Kosovë sepse ste të
 veteam. Unë i thash d'roptit vllant se mo-
 s me ardh me mu. Unë mbeta me d'ro-
 tim i d'ropti ku me shograi deri në
 ora dyndhet dhe shkoj me ra dhe me
 tha se duhet me shku meser në punë.
 Bakur shumë me anbet hatri dhe thash
 si mandet ai me shku në punë e mu-
 ...

Maturantët e Demaçit me profesorin e tyre flasin dhe shkruajnë edhe për zhvillimin e drejtimeve letrare. Ata afirmojnë realizmin në letërsi, ata vlerësojnë se zbatimi i parimeve të realizmi socialist nga shkrimtari, dëmton veprën letrare artistike. Demaçi shkruan: “Unë dhe Maksim Gorki qëndrojmë në një proporcion si trumcaku me balenën, por më duket se kjo gja nuk duhet të jetë pengesë që Gorkin dhe veprat e tij t’i shiqoj me një sy kritik”.

Në disa faqe të prozës autori paraqet meditimin e vet, siç shkruan ai, për ligjin e kundërthanjeve. “...Vetëm me ligjin e kundërthanjeve - me shpirtin e dialektikës - njeriu munde me spjegue si duhet të kaluemën, me pa si duhet e sa duhet të tashmen dhe me parapa me vija të përgjithshme t’ardhmen”.

Tema tjetër e shqyrtimit analitik është ajo lidhur me materializmin dialektik, e botëkuptimit shkencor për jetën dhe shoqërinë njerëzore. Kur diskutohet për kultin e personalitetit, shtohet ky tekst: “Edhe njerëzit e mëdhej, shi pse janë të tillë, bajnë gabime të vogla e ndoshta edhe të mëdha. Neve nuk duhet të na vërbojë drita e tyre, por me at dritë duhet të shërbehemi që të mësojmë që të bahemi të zotët me qortue jo vetëm të metat tona, por edhe gabimet e tyre...”

Kuvendimi i maturantëve me profesorin i zgjeron dhe i thellon njohuritë për veprimtaritë e tjera njerëzore, për idetë dhe për synimet e kohës. Shtohet pyetja: Cila është koha dhe hapësira e trajtimit të këtyre temave mjaft komplekse në këtë vepër? Këtë roman autori e ka shkruar pas botimit të veprës *Gjarpijt e gjakut*, në fillim të viteve gjashtëdhjetë. Vepra nuk është përfunduar. Autori nuk ka arritur që nga ky material i pasur të realizojë si tërësi

veprën e vet dhe as ta botojë. Megjithatë, ky dorëshkrim ka mbetur në trashëgiminë letrare të Adem Demaçit, të këtij autori i cili ka dhënë kontribut të madh në letërsinë shqipe dhe ka shfaqur pikëpamje shumë interesante për artin letrar.

